

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

yıl / year: 13 • sayı / issue: 3 • kış / winter 2013

Kur'ân'da *Erkek Egemenliđi* İddiasının Arap Dili Açısından Deđerlendirilmesi

Ahmet Cüneyt Eren

Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Tefsir Ana bilim dalı Öğretim Üyesi

cuneren@gmail.com

Öz

Bu çalışma, İslam'da kadının konumu hakkında yapılan (haksız) eleştirilerden birisi olan, vahiy dilinin eril dil olduğu ve bu haliyle de kadını bir tür olarak ikincil konuma getirdiği iddiasını konu edinmektedir. Oysa durum bir yönüyle Arap dilinin teknik yapısıyla alakalı bir konudur. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'in insanı genel format çerçevesinde cinsiyeti ile değil insanlığına göre değerlendiriyor olması, getirmiş olduğu hükümlerle erkek ve kadını aynı seviyeye koyması bu hatalı yorumu kökten reddetmektedir. Bunun ötesinde İslam kadına, iddia edildiği gibi ikinci sınıf bir varlık değil, gelecek nesillerin mürebbiyesi olma hasebiyle özel bir değer atfetmektedir.

Çalışmada bu bağlamda Arap Dilinin karakteristik yapısında cinsiyet konusu ve bunun Kur'ân'a yansması ele alınmıştır. Zira Arap Dilinde, biri (kadınlara ait ferdî veya içtimai hususî durumun karşılığı) sadece müennes, diğeri de hem müennes ve müzeker birlikte olmak üzere iki türlü hitap tarzı vardır. Bu bağlamda olmak üzere Kur'ân'ın (müşterek ve müennesliğine ait) hitap tarzları ile Kur'ân üslûbunda hedeflenen özel mesaj da çalışmada ayrıca değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müzeker, müennes, cinsiyet, müşterek hitap, müennes hitap

The Claim of Male Domination in Terms of Arab Language in the Qur'an

This study covers one of the unjust critiques regarding the issue of women in Islam: "Since the language of revelation is masculine therefore the woman as a subject has a secondary importance in it." This study explains this claim by speculating the domination of male over female in the Arabic language and the Qur'an. Also, I used applicable examples that show the generous rhetoric of Qur'an, that remove any suspicions and make everything clear. However, one aspect of the case is a matter related to the technical aspects of the Arabic language. According to the general approach to the Qur'an, it is not considering/addressing people in addition to the gender but rather to all humanity. Provisions are brought to men and women at the same level. Beyond that Islam does not see woman as a second-class human being but rather to act as an educator of future generations. We have examined gender in the characteristic structure of the Arabic language and its reflections on the Quranic text. In this frame, we looked at the shared (mushtarak) and feminine phases of the Qur'an and have investigated the intended style of the Qur'an.

Key Words: Male, female, gramatik gender, shared (mushtarak) phases

Atıf

Ahmet Cüneyt Eren, Kur'ân'da Erkek Egemenliđi İddiasının Arap Dili Açısından Deđerlendirilmesi, Marife, Kış 2013, ss. 101-110

Giriş

Son dönem İslam'a yapılan eleştirilerin başında İslam'da kadının konumu gelmektedir. Bunlar arasında poligami/çok eşlilik, kadının örtünmesi, mirastaki payı, şahitliği, iş piyasasında çalışması ve Kur'ân-ı Kerîm'de müzekker sığınan münnesse üstünlüğü iddiası en çok tartışılan konulardır.

İslam'ın kadına verdiği değer ve kadın hakları konusundaki hükümleri, bazı yazar ve düşünürlerce yeterince araştırılmaması sonucu haksız tenkitlere maruz kalmıştır. Bu durum İslami eğitimin yetersizliği ve İslam toplumlarında yapıla gelen yanlış uygulamaların çoğunun İslamiyet'e atfedilmesi sonucudur. Oysa Kur'ân-ı Kerîm'e bütüncül olarak bakıldığında baştan sona onun İslam öncesi toplumdaki cahiliyenin haksız uygulamalarını telafi eden ve kadını tebcil eden bir tutum sergilediği görülecektir. Zira İslam kadına onların iddia ettiği gibi ikinci sınıf bir varlık değil, gelecek nesillerin mürebbisi olma hasebiyle oldukça önem vermektedir. Hatta Kur'ân'ın nüzülü ile başlayan sosyal hayat içinde ferdî ve içtimaî sahada en büyük payı kadının aldığı görülmektedir. Öyle ki kadın İslam ile yeni bir şahsiyete, hak ettiği değere ulaşmıştır.¹

¹ İslam'ın kadın hakkında getirdiği yeni düzenlemeler şu hususlarda özetlenebilir: **a.** Öncelikle kadının insan olma noktasında erkekten hiçbir farkı yoktur: *'Ey insanlar sizi tek bir nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkek ve kadınlar üreten Rabbinizden sakının.'* (Nisa, 4/1) *'Rableri onların dualarını kabul etti: Ben sizden erkek ya da kadın olsun hiç kimsenin amelini zayi etmeyeceğim. Hep birbirinizdensiniz...'* (Âl-i İmran, 3/195) **b.** Rasulullah (s.a) bu meyanda bir hadislerinde *'Kadınlar erkeklerin kardeşleridir.'* buyurmaktadır. (Ebu Davud, Taharet 94; Tirmizi, Taharet 82; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 256-277) **c.** Kadınlar erkekler gibi ahirette mükâfat ve ceza hususunda eşittirler: *'Erkek veya kadın, kim mümin olarak iyi amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız'* (Nahl 16/97), *'Ben erkek olsun kadın olsun içinizden hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmayacağım.'* (Âl-i İmran, 3/195) **d.** İslam, tarih boyunca tahriفة uğramış diğer dinlerin tahkir ettiği kadına hürmet etmiş onu layık olduğu mevkiye yükseltmiştir: *'Biz insana ana ve babasına iyilik etmesini emrettik. Annesi onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. Taşınması ve süttten kesilmesi ceman otuz ay sürer. Nihayet insan güçlü çağına erip kırk yaşına varınca der ki: Rabbinim; bana ve anneme ve babama verdiğin nimeti şükretmemi ve razı olacağın yararlı iş yapmamı temin et.* (Ahkaf, 46/15) *'Biz insana ana babasına iyi davranmasını emrettik. Zira annesi onu nice sıkıntılarla taşımıştır.* (Lokman, 31/14) **e.** Cahiliye döneminde Arapların yapı geldikleri kız çocuklarını diri diri toprağa gömme âdeti olan 've'di' yasaklamıştır. *'Diri diri toprağa gömülen kızlara' suçunuz neydi hangi günah sebebiyle öldürüldünüz' diye sorulduğunda..* (Tekvir, 81/8-9) **f.** Kadının eğitimini erkekle bir tutmuş özellikle eğitilmesini de teşvik etmiştir. Hz. Peygamber bir hadislerinde *'İlim öğrenmek (kadın erkek) her Müslümana farzdır.'* buyurmaktadır. (İbn Mace, Mukaddime, 17) Buradan hareketle İslam kadının eğitimini özellikle teşvik eder. İslam tarihinde fikir ve ilme katkısı olup, isimleri öne geçmiş olan birçok kadın mevcuttur. **g.** İslam kadına miras hakkı tanımış, bu hakkı adil olarak dağıtmıştır. *'Ana babanın ve yakınlarının bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır. Ana babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır.'* (Nisa, 4/7) **h.** İslam aile tesisine çok önem vermiştir. Aile ferdin doğduğu temel ve sosyal bir beraberlik demektir. Bu beraberlik içinde yetişen ferd yaşadığı toplum içerisinde faydalı bir üye olur. İslam'da kadın da bu ailenin temel ve vazgeçilmez bir üyesidir. **j.** İslam vaz ettiği esaslarla boşanmayı zorlaştırmış, gereğinde kadına da boşama hakkı tanımıştır. **k.** Kadının himayesini evlenene kadar babasına veya ağabeylerine bırakan İslam, evlendikten sonra da kocası veya çocuklarına, boşanma halinde de tekrar baba veya ağabeylerine veya devlete tevdi ederek kadını her halükarda koruma altına almış, erkekten daha çok itina göstererek, tarihi geçmişinde maruz kaldığı haksızlığı bir bakıma telafi ve mualece yoluna gitmiştir. **l.** Kur'ân kadına her türlü mülkiyet hakkını tanıdığı gibi Mümtehine suresinin 12. ayetiyle ona oy verme hakkı da tanımıştır. (Ateş, Süleyman, "İslamın Kadına Getirdiği Haklar", *İslami Araştırmalar*, s. 325. **m.** Eş seçme hususunda İslam'ın kadına tanıdığı haklar beşeriyetin bildiği bir başka

İslam'da kadının konumu hakkında yapılan haksız eleştirilerden birisi de Arapça'nın ve dolayısıyla vahiy dilinin müzekker/eril dil, bir diğer tabirle 'erkek baskın' olduğu ve bu haliyle de kadını bir tür olarak ikincil konuma getirdiği iddiasıdır. Bu makalede biz daha çok bu konu üzerinde duracağız.

Kur'ân-ı Kerîm'in hitap dilinin cinsiyet ile ilişkilendirilmesinin başlıca iki sebebi vardır. İlki Kur'ân-ı Kerîm'e parçacı yaklaşım, diğeri de Arapça'nın gramatik hususiyetinin tam olarak idrak edilemeyeşidir. Zira müdakkik nazarla bakılacak olursa durumun tamamen Arap dilinin teknik yapısıyla alakalı olduğu anlaşılacaktır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm, insanı cinsiyeti ile değil insanlığına göre değerlendirmektedir. Getirmiş olduğu hükümlerle erkek ve kadını aynı seviyeye koyuyor olması, bu hatalı yorumu kökten reddetmektedir.

I. Arap Dilinde Cinsiyet

Arap Dilinde, biri (kadınlara ait ferdî veya içtimaî hususî durumun karşılığı) sadece müennes/dişil, diğeri de hem müennes/dişil ve müzekker/eril birlikte (genel eril) olmak üzere iki türlü hitap tarzı vardır.² Yani sadece müzekkere ait hitap yoktur. Kur'an-ı Kerîm'de yer alan hitaplar da hep bu minval üzeredir. Burada dikkat edilmesi gereken önemli ayrıntı, kadınlara ait ferdî veya içtimaî hususi bir durum dışında, Kur'ân hitabı sîgasının müzekker olarak gelmesidir ki buna Arapça'da tek lafızla ikisinden söz etmek anlamında 'tağlib metodu' denmektedir.³ Hz. Ebûbekir ve Ömer için (العمران) 'el-Umerân' -İki Ömer, Ezan ve ikamet için (الأذانان) 'el-Ezânân' -İki ezan, Ay ve güneş için (القمران) 'el-Kamerân' -iki ay, denildiği gibi.⁴

Diğer bir tabirle bu kaide dâhilinde müzekker sîgada gelmiş olan isim, zamir veya fiil gibi bütün kelime çeşitleri aslında müennes olan ve kadına ilişkin durumları da içine alır.⁵ Bu sebepten dolayı Kur'ân'da "Ey iman edenler" lafzı erkeklere ait olan "ellezine" ism-i mevsul (sıfat cümlecığı) ile kullanılmış, erkeklerle birlikte kadınları da kastetmiştir.

→

dinin vermiş olduğu haklardan çok daha fazladır. Ebû Davud ve Nesai tarafından nakledilen bir hadiste Hz. Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: "Dul kadın konusunda velinin herhangi bir şeyi yoktur. Yetim kızdan ise izin istenir ve susması kabul etmesi anlamına gelir." (en-Nesâi, Kitâbu'n-nikâh, 5378 nolu hadis, III, 281) Evet, toplumun temel ve vazgeçilmez bir parçası olan kadın ancak İslam ile hak ettiği noktaya ulaşabilmiştir. Yukarıda satır başlıklarıyla özetlemeye çalıştığımız bu mevzu 'kadınlar' manasına gelen 'Nisa' suresinde geniş hatlarıyla ele alınmış, kadının ferd olarak, aile ve cemiyet içindeki bütün hak ve hukuku bir sureye ad olabilecek mahiyette tescil edilmiştir.

² Dişil için özel hitap olması ve bu hitabı Kur'ân-ı Kerîm'in ön plana çıkararak kullanması da Arapça'nın ve özellikle Kur'ân-ı Kerîm'in, atalarımızın cins-i latif diye tavsif ve taltifte buldukları bayanlara has ve onların lefâfetine muvafık olduğuna işaret etmektedir. Zira ehlince malumdur ki Arapça'da dişil için kullanılan hitap tarzı, eril ve dişil birlikte mutlak yapılan hitaba nisbetle konuşurken ağız yapısını inceltmeyi gerektirecek ölçüde daha nazik ve daha zariftir.

³ Tağlib, meâni tabirlerindedir. İki şeyden birini, fesahat veya belâğat cihetinden diğerine tercih (galip addetmek) etmek; bazı sıfatlarda iki müteşakilin, müteşabihin veya mütecavirin vb. hükmünü diğerine vermek anlamlarına gelir. Bk. Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğati*, s. 140; Matlûb, *Mu'cemu'l-Mustalahat*, s. 394; Ahmed b. İbrahim b. Hamd, *Tavdîhu'l-Makâsîd*, II, 146; Ebû Abdillâh, *Silsiletu't-Tefsîr*, II, 90; Akdemir, *Belağat Terimleri Ansiklopedisi*, s. 320.

⁴ Bk. el-Kazvîni, *el-İdâh*, I, 208.

⁵ Bk. Sebt Halid b. Osman, *Kavâidu't-Tefsîr*, I, 301.

Bu hususta İmam el-Hattâbî (319-388), ‘Hitap müzekker lafzıyla gelirse, (sadece kadınlarla ilgili bir sınırlamaya işaret eden yerler dışında) kadınları da içine alır’ der.⁶ İbn Hazm (384-456) da konuyla ilgili şunları der: ‘Erkek ve kadınlara birlikte hitap edildiği veya onlar hakkında bir haber nakledildiğinde, sadece müzekker hitap şekli ve üslûbu kullanılır. Arapça’da bu mevzuda hiçbir ihtilaf yoktur. Arapça’da bu konuda kadınları dışlayarak sırf erkeklere özel bir hitap tarzı söz konusu değildir.’⁷ İbnü’l-Kayyim (691-751) de: ‘Söz konusu ahkâm mutlak olduğunda, müennes eklenmeden müzekker kipi ile hitap edilir ve müennes de hitabın içinde kastedilmiş olur,’ der.⁸ ez-Zebîdî (ö. 1205) de buna benzer bir ifade ile ‘Arapça’da müzekkerin müennes üzerine taglib etmesi bilinen bir kaidedir’, der.⁹ Burada kast olunan özellikle cinsiyet olmayıp insan unsuru olduğundan, diğer bir tabirle Arapça muhatabına cinsiyetinden önce varlığını esas alan bir obje olarak gördüğünden müzekker-müennes ayrımı yapmaksızın hitap etmedir. Dolayısıyla bu kaideye göre kadınlar da erkeklerle birlikte kabul edilir. Bu genel hitap içerisinde Cenab-ı Hakk’ın ‘*Ey iman edenler!*’ hitabının müzekker/eril olması, onun sadece erkeklere ait bir hitap olduğunu göster(e)mez. Dünyanın neredeyse birçok dilinde durum böyledir. Mesela Türkçe’de eril ve dişil için (o, sen, siz gibi) aynı kelime kullanılır. Oysa Arapça bu müşterek kullanımın yanında ayrıca kadınlar için özel bir kullanım sunar. Arapça’nın bu özelliği kullanıyor olması bizce kadına değer vermeme veya ayrıcalık değil kadına özel bir statü kazandırma şeklinde yorumlanmalıdır.

II. Kur’ân-ı Kerîm’de Müşterek Hitap

Arap dilinde olduğu gibi Kur’ân-ı Kerîm’de de daha çok müşterek hitap hâkimdir. Yüce Allah bir meseleyi anlatırken Arap diline uygun olarak diğer dillerde olduğu gibi sadece tek bir sîga kullanmakla yetinmiştir. Buna doğal cinsiyet de denilmiştir.¹⁰ Örneğin: *“O muttakiler için hidayettir.”*¹¹ *وبشرى للمؤمنين* - “Müminler için müjde-

⁶ el-Hattâbî, *Me’âlimü’s-Sünen*, I, 161.

⁷ İbn Hazm, *el-İhkâm*, III, 80.

⁸ İbnü’l-Kayyim, *İ’lâmü’l-Müvakkîn*, I, 92.

⁹ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, VIII, 146.

¹⁰ Doğal cinsiyet, içerisinde parçaların, gerçek dünya varlıklarının türüne işaret ettiği, işaretlerini belirlediği ve (المرء، الرجل / المرأة) erkek/kadın veya (الرجال / النساء) erkekler / kadınlar şeklinde” varlıkları

adlandırdığı bir sistemdir. Bu sistem, gramatik gender (cinsiyet) ile varlık (işaret edilen varlık) arasında gerekli bir korelasyon (ilişki)’u tasvir eder. Bu da ya eril ya da dişil olmalıdır. (Çünkü Arapça, ne eril ne de dişil olmayan (cinsiyetsiz) bir form (sîga) içermez). Allah ve melaike sözcükleri, doğal bir cinsiyete sahip değildir. Cinsiyetsiz olma bir problem oluşturur. Cinsiyetsiz herhangi bir sîga olmadığı için, Tanrı, melekler ve hareketsiz nesnelerin büyük bir kısmı, doğal herhangi bir cinsiyete sahip değildirler. Öyleyse yapılması gereken nedir? Düşünülen çözüm, bunlara ister eril isterse dişil, gramatik olarak bir cinsiyet belirlemektir. Bk. Ahmed Halil Aziz, (*Gender Patterns in The Qur’an: A Sociolinguistic Approach*, s. 309-319; Karlı, “Kur’ân’da Cinsiyet Kalıpları: Sosyolinguistik Bir Yaklaşım”, IV, 195-204, 2004. Ayrıca bk. el-Hayyat, *el-Meratu’l-Muslimer*, s. 26. Konuyla ilgili görüşler için bk. Ali et-Tîb, *el-Mu’temed*, I, 233; Süleyman b. Abdulkavîy, *Şerhu Muhtasarı’r-Ravda*, II, 521.

¹¹ Bakara, 2/2.

*dir.*¹² وبشر الصابرين “Sabredenleri müjdele.”¹³ آمنوا بالله ورسوله “Allâh’a ve Resûlü’ne îman edin!”¹⁴ فممن شهد منكم الشهر، “Namazı dosdoğru kılın ve zekâtı verin.”¹⁵ والله على الناس حج البيت من استطاع إليه،¹⁶ “Sizden kim Ramazan’a ulaşırsa onda oruç tutsun.”¹⁶ Hep ادخلوا في السلم كافة،¹⁷ “O evi hacetmesi, Allâh’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”¹⁷ birden barışa girin.”¹⁸ ثم أفيضوا من حيث أفاض الناس، “Sonra, insanların sel gibi aktığı yerden siz de akan edin.”¹⁹ يا أيها الذين آمنوا لا تأكلوا أموالكم بينكم بالباطل، “Ey iman edenler, aranızdaki mallarınızı bâtil (haram yollar)la yemeyin.”²⁰ gibi ayetlerde yer alan hükümlerin sadece müzekkere yönelik olduğunu kimse iddia edemez.²¹ Özellikle يا أيها الناس اعبدوا ربكم الذي خلقكم “Ey insanlar! Hem sizi, hem de sizden önceki insanları yaratan Rabbinize ibadet ediniz. Böyle yapmakla her türlü zarardan korunmayı ümid edebilirsiniz.”²² örneğinde olduğu gibi ahkâm konularında karşılaştığımız hitaplar genellikle bu eril-dişil ortak hitap tarzı ile gelmiştir.

Bu itibarla Kur’ân-ı Kerîm’deki, Allah (c.c) ile ilgili isim, zamir ve fiil cinsinden tüm kelime kalıpları, belirleyici cinsiyet kasti olmaksızın genel hitap, müzekker formda gelmektedir. Çünkü gramatikal zorunluluğun sonucu olan cinsiyet farkı ile varlıkların biyolojik türü arasında bir bağ bulunmaz. Aksi takdirde Cenab-ı Hakk’a bir cinsiyet isnat edilmiş olunur. Örneğin: قل هو الله أحد الله الصمد لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفوا أحد “De ki: O, Allah’tır, gerçek İlah’tır ve Birdir. Allah Samed’dir. Ne doğurdu, ne de doğuruldu. Ne de herhangi bir şey O’na denk oldu.”²³ derken Allah Teâlâ hakkında kullanılan III. tekil şahıs zamirlerinin kendisine bir cinsiyet izafe edilemeyeceğinden sadece erkek için olmaya çağı açıktır. Emir kipinde (اهد) ‘hidayet et’²⁴, geçmiş zaman kipinde (خلق) ‘yarattı’²⁵, (جعل) ‘çekinmez’, (لا يستحي) ‘çekinmez’²⁶, ve (أزل) ‘indirdi’²⁷ ve olumsuz şimdiki zaman kipinde (يضل) ‘saptırır, yoldan çıkarır’²⁹ ve (يهدي) ‘hidayete erdirir’³⁰ gibi örneklerde bu husus açıkça görülmektedir. Kısaca Allah lafzı ve Kur’an bağlamında

¹² Bakara, 2/97.

¹³ Bakara, 2/155.

¹⁴ Hadîd, 57/7.

¹⁵ Müzzemmil, 73/20.

¹⁶ Bakara, 2/185

¹⁷ Âli ‘Imrân, 3/97.

¹⁸ Bakara, 2/208.

¹⁹ Bakara, 2/199.

²⁰ Nisâ, 4/29.

²¹ Bk. İbn Hazm, age. III, 82.

²² Bakara, 2/21.

²³ İhlâs, 112/1-4.

²⁴ Fatıha, 1/6.

²⁵ Bakara, 2/21.

²⁶ Bakara, 2/22.

²⁷ Bakara, 2/22.

²⁸ Bakara, 2/26.

²⁹ Bakara, 2/26.

lerde bu husus açıkça görülmektedir. Kısaca Allah lafzı ve Kur'an bağlamında onunla ilgili her şey, cinsiyet kastı olmaksızın gramer açısından genel eril olarak kabul edilir.³¹

Bu sebeptendir ki Arapça'da bir topluluğa hitap edilirken müzekker form biçimi kullanılır. Kur'ân-ı Kerim de muhatabına özel bir referans olmadığı zaman gramatik biçimine bakmaksızın genel hitap müzekker kipini kullanır. Dilin bu hususiyetini bilmeyen birisi peşin fikirle Kur'an'ın kadını muhatap almadığı iddiasında bulunabilir. Oysa Kur'ân kadın ve erkeği birlikte ilgilendiren durumlarda hitap ortak kullanımı olan müzekker sîgayı kullanmaktadır. Ancak aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere erkek ve kadını ayrı ayrı ilgilendiren özel konularda da erkek ve kadın cins isimlerini ayrı ayrı kullanarak bu özelliğe vurgu yapar.³² يا أيها الذين آمنوا لا يسخر قوم من قوم عسى أن يكونوا خيرا منهم ولا نساء من نساء عسى أن يكن خيرا منهن

*"Ey iman ehli, içinizden bir topluluk diğeriyle alay etmesin, belki de onlar daha hayırlı kimseler olabilir; kadınlar da başka kadınlarla alay etmesin, onlar da daha hayırlı olabilirler."*³³

قل للمؤمنين يغضوا من أبصارهم ويحفظوا فروجهم... وقل للمؤمنات يغضضن من أبصارهن ويحفظن فروجهن

*"Mümin erkeklere bakışlarını kısımlarını ve edep yerlerini açmaktan ve zinadan korumalarını söyle! Mümin kadınlara da bakışlarını kısımlarını ve edep yerlerini açmaktan ve günahahtan korumalarını söyle."*³⁴

عسى ربه إن طلقكن أن يبدله أزواجا خيرا منكن مسلمات مؤمنات قانتات تائبات عابدات سائحات ثيبات وأبكارا

*"Eğer o sizi boşayacak olursa Rabbi ona, sizden daha hayırlı, Allah'a teslimiyet gösteren, mümin, gönülden itaat eden, tövbe eden, ibadete düşkün, oruca düşkün dul veya bâkireler olarak başka eşler nasib edebilir."*³⁵

Türkçe'de 'adam' manasına gelen (الرجل) lafzı aşağıdaki örneklerde belirtti-

ğimiz gibi kadınları da kapsamakta hem erkek hem de kadın birlikte 'insan' anlamında kullanılmaktadır. Sadece erkeklerin kastedildiğine dair, aynı ifadede 'adamlar' lafzının yanında 'kadınlar' lafzının da kullanılması gibi bir ipucu bulunmadıkça sadece erkek kastedilmez; her iki cinsi de kapsar. Örneğin ما جعل الله لرجل من قلبين في جوفه

*"Allah, bir adamın içinde iki kalp yaratmamıştır."*³⁶ من المؤمنین رجال صدقوا ما عاهدوا الله عليه

*"Mü'minler içinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler var."*³⁷ فيه رجال يحبون أن يتطهروا

"Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da çok temizlenenleri" والله يحب المطهرين

→

³⁰ Bakara, 2/26.

³¹ Nu'mani, *Kâmusu'l-Kur'ân*, s. 349-350. Aynı durum cinsiyeti olmayan melekler için de söz konusudur. Geniş bilgi için bk. Ahmed Halil Aziz, *agm*, s. 197.

³² Bk. es-Sâmerrâî, *Lemesâtun Beyâniyyetun*, I, 668.

³³ Hucurât, 49/11.

³⁴ Nûr, 24/30-31.

³⁵ Tahrim, 66/5.

³⁶ Ahzâb, 33/4.

³⁷ Ahzâb, 333/23.

sever.”³⁸ رجال لا تلهيهم تجارة ولا بيع عن ذكر الله، ”(Öyle) Adamlar ki ticaret de alış-veriş de onları Allâh’ı zikretmekten... alıkoymaz.”³⁹

Kur’ân’da müşterek hitap başlığı altında üzerinde durulması gereken bir diğer önemli husus da Kur’ân’ın vermek istediği özel mesajları müşterek lafız türünün kullanımı ile veriyor olmasıdır. Bu Kur’ân’ın evrensel davetinin gereği olan edebî mesajı şeklinde de yorumlanabilir. Şöyle ki Arapça’da müennes ifadeler müzekker olanlardan bazı kurallarla ayrılmaktadır. Bunların en yaygın olanı müennes kelimelerin sonuna eklenen ‘tâ-i merbûta’dır. Kur’ân ‘eş’ anlamına gelen (زوج)

‘zevc’ kelimesini, evlilikten murad edilen gerçek birlikteliği ifade için bu anlama katkı sağlamak adına bu kelimeyi değiştirmeden kullanmaktadır. Bundan olsa gerek Kur’ân’ın hiçbir yerinde ‘zevc’ kelimesi geçmez. Yani Kur’ân’ın öngördüğü evliliklerde referans verilen eş kavramı birbirleriyle kelime bazında bile ayrılık kabul etmeyen eş şeklinde anlaşılabilir. Bu eşler karşılıklı aşk ve sevgilerini, sıkıntı ve hüznlerini tamamen birlikte paylaşır, birlikte dağıtır, duygu ve düşünceleri birlikte paylaşırlar. Ancak Kur’ân’a dikkat edecek olursak ‘zevc’ kelimesini erkekle eş arasında uyum olduğu zaman kullanmaktadır. Allahu Teâlâ Bakara 102. ayetinde: *“İşte bunlardan koca ile karısının arasını açacak şeyler*

“Ey يا أيها النبي قل لأزواجك وبناتك ونساء المؤمنين يدنين عليهن من جلابيبهن *”* Ahzab 59’da: *“Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve mümin kadınlara söyle: (Ev dışına çıktıkları zaman) dış elbiselerini üzerlerine salıversinler.”* Bakara 232’de: *“وإذا طلقتم النساء فبلغن أجلهن فلا تعضلوهن أن*

يكنحن أزواجهن *“..kendi aralarında meşrû surette anlaşmaları durumunda, kocaları ile tekrar nikâhlanmaları hususunda onlara baskı yapmayın.”* deme suretiyle ‘zevc’ kelimesinin dinde ve karakterde uyum ve tam benzerliğe delalet ettiği anlaşılacaktır.⁴⁰ Çünkü ‘zevc’ kelimesin lügatteki bir diğer anlamı bireyi tamamlayan tekmil eden demektir. Tamamlama da uyum olmaksızın mümkün olamaz.

Kur’ân, kocanın eşine her ikisi arasında yukarıda bahsi geçen dinde ve karakterde tam uyum olmaması durumunda ise ‘imre’a’/kadın kelimesini kullanmaktadır. Örneğin Firavn inançsız, hanımı da mümin olduğu için: *“و ضرب الله مثلا للذين آمنوا امرأة فرعون – İman edenlere ise Allah, Firavun’un eşini misal getirir.”*⁴¹ derken yine Nuh (a.s) ve Lût (a.s)’ın eşleri hakkında da: *“Allah, kâfirlere Nûh’un karısı ile Lût’un karısını misal getirir.”*⁴² der. Firavun’ın zevcesi, Nuh’un zevcesi veya Lût’un zevcesi demez.

³⁸ Tevbe, 9/108.

³⁹ Nûr, 24/37.

⁴⁰ Burada dindeki uyumdan kastımız tevhitte başka bir şey değildir.

⁴¹ Tahrir, 66/11.

⁴² Tahrir, 66/10.

III. Kur'ân-ı Kerîm'de Müennes Özel Hitap

Arap dilinde fesahatın en önemli şartlarından biri muktezây-ı hâle göre söz irâd etmektir. Buna belâğatte 'kelâmın belâğatı' denilir. Kelâmın belâğatı, sözün fasih olması ile birlikte, makama yani muktezây-ı hâle uygun olmasıdır.⁴³ Muktezây-ı hâl ve makama uygun olmayan bir söz makbul olması şöyle dursun, belâğatçılarca hayvan seslerine eş seviyede görülür. Sözün söylendiği ortamların farklılığı, söylenecek olan sözün bazen özlü ve kısa, bazen uzun, bazen genelleme yaparak, bazen hafzedererek, bazen de ifade etmesini gerekli kılar. Örneğin zeki kimseye hitap etmekle anlayışı kıt olana hitap etmek aynı olamayacağı gibi platonik ve aşırı duygusal bir kimse ile kaba ve sert mizaçlı olan birisine aynı şekilde hitap etmek de uygun değildir. Buradan hareketle muhataba konuşmak için seçilen kelimelerin yapısı da bu durumdan hissesine düşeni alacaktır. Örneğin Arapça'da muhatap müennes olduğunda kullanılan sîga müzekker sîgasından daha farklı olarak yüz hatlarını yumuşatmayı gerektirecek bir yapıya dönüşür. Müzekker için (تكتب) 'Tektubu-Yazıyorsun' denirken, aynı manayı müennes muhataba için (تكتبين) 'Tektubîne -Yazıyorsun' ifadesinin kullanılması gibi.

Muhatabın durumunu bu derece önemseyen bir dilin sosyal hayatta muhatap olduğu kesimleri sosyolojik bağlamda göz önünde bulundurması ve dil formunu ona göre kullanması belâğatinin karakteristik özelliği gereğidir. Kur'ân-ı Kerîm'in de edebî karakteristik yapısı gereği hitap tarzı olarak bu üslubu kullanması son derece olağan ve kaçınılmazdır.

Yukarıda kısaca zikrettiğimiz gibi kadınlara ait ferdî veya içtimai hususi bir durum olduğunda ise hitap sîgası kadınlara ait olan müennes formuna dönüşür. Bu aynı zamanda müennes(lig)in hususiyetini ön plana çıkarma şeklinde de anlaşılır. Örneğin Bakara suresi 233. ayette والوالدات يرضعن أولادهن "Anneler evlatlarını emzirirler" ifadesinde söz konusu eylem biyolojik olarak sadece bayanlara ait olması hasebiyle müennes form seçilmiştir. Aynı durum, حتى يطهرن "Temizleninceye kadar"⁴⁴ ve فإذا تطهرن "Hayızdan ve nifastan temizlendiklerinde"⁴⁵ ifadelerinde ve yine boşanmadan sonraki bekleme müddeti ile ilgili hükümler bağlamında والمطلقات يترصدن بأنفسهن ثلاثة قروء "Eşlerinden boşanmış kadınlar, üç adet müddeti beklerler"⁴⁶ ayetinde de söz konusudur.

IV. Kur'ân Üslûbunda Hedeflenen Özel Mesaj

Daha önce de değindiğimiz gibi Kur'ân-ı Kerîm vermek istediği mesajı seçmiş olduğu kelimelerle vurgulamaktadır. Seçilmiş olan her kelimenin bir anlamı olduğu gibi bu kelimenin morfolojik yapısının dahi verilmek istenen mesaja katkısı söz konusudur. Kur'ân-ı Kerîm vermek istediği mesajını bu özellikleri göz önünde bulundurarak takdim eder. Örneğin Arapça gramatik kurallara göre fiil cümlesinin başında yer alan

⁴³ Abdırrahman, b. Ömer, *el-Îdâh fî Ulûmi'l-Belâga*, I, 41; el-Merâgi, *Ulûmu'l-Belâga*, I, 35; el-Meydâni, *el-Belâgatu'l-Arabîyye*, I, 29.

⁴⁴ Bakara, 2/222.

⁴⁵ Bakara, 2/222.

⁴⁶ Bakara, 2/228.

fiil sadece failinin eril ve dişilliğiyle uyum içinde olmak zorundadır. Ancak bu durum aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere Kur'an'ın vurgulamak istediği mesaj için değişebilmektedir:

وقال نسوة في المدينة امرأة العزيز تراود فتاها عن نفسه قد شغفها حبا إننا لنراها في ضلال مبين
*Şehirdeki kadınlar dedi ki...*⁴⁷. Bu ifadenin orijinalindeki fiil tekil ve erkekler için kullanılan bir fiildir. Arapça'da tekil ve bayanlar için bir fiil formu da mevcuttur ancak bu ifadede konuşanlar kadınlar olmasına rağmen erkekler için kullanılan fiil formu kullanılmıştır.⁴⁸ *"Bedeviler dedi ki"* derken de (وقال الأعراب) şeklinde yine erkekler ya da kadınlar için kullanılan fiil formunu tercih etmek Arapça'da sorun çıkarmamaktadır.⁴⁹

Sonuç

Dünya dillerinin -birkaçı hariç- tamamında eril ve dişil için sadece bir sığa kullanılmaktadır. Arapça'da ise kadınlarla ilgili özel durumları ile onların kişiliğine hitap eden konularda genel sığanın dışına çıkılarak dişil sığası kullanılır. Bu durum Kur'an'ın kadına özel bir değer verme şeklinde okunması gerekirken, bazıları bunu tersinden değerlendirip konuyu kadının dışlanması olarak yorumlamışlardır. Oysa Kur'an-ı Kerim kadına, iddia edildiği gibi ikinci sınıf bir varlık değil, gelecek nesillerin mürebbiyesi olmaları hasebiyle özel bir değer atfetmektedir.

Arapça'nın genel karakteristik yapısından her eril sığanın (istisnaları olsa da) kadınları da kapsadığı bilinmelidir. Geriye kalan dişil sığaların ise İslam'ın kadına verdiği ekstra değer olarak algılanması daha gerçekçi bir yaklaşım olsa gerektir.

Bu itibarla Kur'an-ı Kerim'in insanı genel format çerçevesinde cinsiyeti ile değil insanlığına göre değerlendiriyor olması, getirmiş olduğu hükümlerle erkek ve

⁴⁷ Yusuf, 12/30.

⁴⁸ Bk. Hamidullah, *Aziz Kur'an*, s. 421.

⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, IX, 176. Arapçada kırık çoğullar mecâzî müennes gibi işlem görürler. Yani örneklerini verdiğimiz ayetlerde olduğu gibi fail, müzekker ya da müennese ait kırık çoğulsa bu durumda fiilin müzekker ya da müennes olması caizdir. (نسوة) kelimesi müennes olmasına rağmen kırık çoğul olduğundan dolayı fiil müzekker gelmiştir. Yine (الأعراب) kelimesi müzekker olmasına rağmen kırık çoğul olduğundan dolayı fiil müennes gelmiştir. (Konuyla ilgili bk. İbn Hişâm, Abdullah b. Yusuf, *Şerhu Şüzüzi'z-Zeheb*, I, 225; Uzunoğlu, *Arapça, Fiil Cümlesi*, s. 118, Bir gramer kaidesi olarak belirtilen bu durum Kur'an'ın vermek istediği mesaja gramatik açıdan bir tevildir. Zira Arapça gramer kaidelerini Kur'an'dan alır. Kur'an Arapça'ya tâbi olamaz. Bazıları da (قالت) lafzındaki (ta) harfinin aslında tâ-i merbûta olduğunu iddia etmiştir ki kabul edilemez. Bk. es-Suheyli, *Netâicu'l-Fikri fi'n-Nahv*, I, 128. Bu üslub ile Kur'an'ın vermek istediği mesaj hakkında Bediüzzaman'ın şu yorumu dikkat çekicidir: 'Hem (قالت الأعراب) buyurmakla, müzekkerlerin cemaatine, müennes fiili olan (قالت) tabiriyle, lâtifâne işaret ediyor ki zayıf ve hâlfim ve yumuşak kadınların cemiyeti kuvvetleşir, sertlik ve şiddet kesb edip bir nevi recüliyet kazanır. Müzekker fiilini iktiza ettiğinden, (وقال نسوة) tabiriyle, gayet güzel düşmüştü. Erkekler ise, hususan bedevî a'rab olsa, kuvvetlerine güvendikleri için, cemiyetleri zayıf olup hem ihtiyatkârlık, hem yumuşaklık vaziyetini aldığından, bir nevi kadınlık hâsiyeti takındıkları için, müennes fiilini iktiza ettiğinden, (قالت الأعراب) müennes fiiliyle tabiri tam yerindedir.' Bk. Nursi, Said, *Lem'alar*, s. 153-54.

kadını aynı seviyeye yerleştirmesi bu hatalı yorumu kökten reddettiği şeklinde anlaşılmalı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Ahmed b. İbrahim b. Hamd, *Tavdihu'l-Makâsîd ve Tashihu'l-Kavâid*, thk. Zühayr Şâvûs, el-Mektebu'l-İslâmi, Beyrut 1406.
- Ahmed Halil Aziz, "Gender Patterns in The Qur'an: A Sociolinguistic Approach", *The American Journal of Islamic Social Sciences*, Vol. 12; Num. 3; (Fall,1995) çev. İbrahim H. Karanlı, "Kur'an'da Cinsiyet Kalıpları: Sosyolinguistik Bir Yaklaşım", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, yıl. 2004/IV, s. 195-204,
- Ahmed b. Mustafa el-Merâgi, *Ulûmu'l-Belâga, el-Beyân, el-Meânî, el-Bedî'*, Beyrut 1984.
- Akdemir, Hikmet, *Belağat Terimleri Ansiklopedisi*, Nil yayınları, İzmir 1999.
- Ateş, Süleyman, "İslamın Kadına Getirdiği Haklar", *İslami Araştırmalar*, yıl. 1991/4, C. 5, Ekim 1991.
- A. R. Nu'mani, *Kâmusu'l-Kur'an*, el-Cemî'yye Press, Delhi 1983.
- Ebû Abdillâh, Mustafa b. el-Advî, *Silsiletu't-Tefsîr*, Durûsun Savtiyye (<http://www.islamweb.net>).
- Ebû Süleyman, Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen, Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd* nşr. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed, el-Matbaatu'l-İlmiyye, Haleb 1991.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Dâru'l-Âfâku'l-Cedîde, Beyrut 1980.
- İbn Hişâm, Abdullah b. Yusuf, *Şerhu Şuzûzi'z-Zeheb fî Marifeti Kelami'l-Arab*, eş-Şeriketu'l-Muttahide li't-Tevzî', Suriye ty.
- İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, Muhammed Ebû Abdillâh, *İ'lâmü'l-Müvakkîn*, thk. M. Muhyiddin Abdulhamid, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Mısır 1955.
- Fâdıl b. Sâlih b. Mehdi, es-Sâmerrâi, *Lemesâton Beyâniyyetun*, Dâru Ammâr li'n-Neşr, ve't-Tevzî', Amman 2003 (el-Mektebetu's-Şâmile).
- Habanneke, Abdurrahman b. Hasan el-Meydâni, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1416.
- Hamidullah Muhammed, *Aziz Kur'an*, çev. Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık, Beyan Yay., İstanbul 2000.
- el-Hayyat, Muhammed Heysem, *el-Meratu'l-Muslime ve Kadâyâ'l-Asr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2008.
- İbn Battal, Ebu'l-Huseyn Abdulmelik, *Şerhu Sahîhi'l-Buhari li İbni Battal*, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1423.
- el-Kazvîni Muhammed b. Abdurrahman, b. Ömer, *el-İdâh fî Ulûmi'l-Belâga*, thk. Muhammed Abdulmunim Hafâcî, Dâru'l-Cil, Beyrut 1993.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Daru'l-Kütubi'l-Mısriyye, Kahire 1964.
- Matlûb, Ahmed, *Mu'cemu'l-Mustalahati'l-Belâğîyye ve Tetavviruhâ*, Mektebetu Lübnân, Beyrut 1996.
- Muhammed, Said İsbir - Bilal Cundi, *eş-Şamil, Mu'cem fî Ulûmi'l-Luğati'l-Arabiyye ve Mustalahatihâ*, Daru'l-avde, Beyrut 1985.
- el-Mu'tezili, Muhammed b. Ali et-Tîb, *el-Mu'temed fî Usûli'l-Fikh*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1403.
- Necmuddin, Süleyman b. Abdulkaviy, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1987.
- Nursi Said, *Lem'alar*, Envar Neşriyat, İstanbul 1996.
- Sebt, Halid b. Osman, *Kavâidu't-Tefsîr Cem'an ve Dirâseten*, Dâru İbn Afvân, Riyad 1426.
- es-Suheylî, Ebu'l-Kâsim Abdurrahman, *Netâicu'l-Fikri fi'n-Nahv*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1992.
- Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, nşr. Kemal Edip Kürkçüoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.
- Uzunoğlu Vecih, *Arapça, Fiil Cümlesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, İzmir 2011.
- ez-Zebîdî, Muhammed Ebû'-Fayd, *Tâcu'l-Arûs*, Daru'l-Hidaye, Lübnan 1987.